

A hét napjainak megnevezése a lappban

MATICSÁK Sándor

A különböző kultúrkörök ütközőzónájának határán lévő lapp nyelvek, nyelvjárások az elmúlt évszázadokban számos jövevényelemet szippantottak magukba. Az egyes dialektusokra gyakorolt idegen hatás jellege és mértéke a műveltségyszavak beszüremkedésében is jól megfigyelhető, az általam vizsgált részegység, a hét napjainak megnevezése a különféle nyelvjárásokban eltérő idegen modellek hatására alakult ki. A nevek tarkaságában ugyanakkor világosan elkülöníthetők a skandináv jövevényiszavak, az északi kultúrkörök hatására tükörfordítással létrejött elemek, illetőleg az orosz eredetű napnevek csoportja. Cikkemben ezeket a kultúrhatásokat próbálom meg feltérképezni, a rendelkezésemre álló lapp szótárak anyaga alapján.

Hétfő

a) *mannödäk* (Nielsen 632), *maanoedahke* (Bergsland–Magga 182), *männodahka* (Schlachter 93a), *männötahka* (Grundström 495), *männodat* (Sam-malahti 283), *männodat* (Korhonen 61), Wfs N *m"nn^{sd}Kék*–, Suj I *männoda^{hk}*, Snå J *m^gontà*, Tån L *m:ondà*– (Lagercrantz 3773, 4015). A névadás háttérében a hellenisztikus világkép húzódik: a hétfő „felelős bolygója” a Hold volt (vö. ógör. *ἡμέρα Σελήνης* ’a Hold napja’), ezt vették át a latinok (lat. *diēs Lūnae* > fr. *lundi*, sp. *lunes*, ol. *lunedì*, rom. *luni*), a kelták (velsi *dydd llun*, breton *dilun*, ír *luan*) és a germánok (óang. *mōnandæg* > ang. *Monday*; ófríz *mōnendei* > fríz *moandei*; kan. *mānendach* > holl. *maandag*; ófn. *mānatag* > kfn. *māntac* > ném. *Montag*; ódán *mandagh* > dán *mandag*, ónorv. *mānudagr/mānadagr* > norv. *mandag*, izl. *mānudagur*; ferői *mānadagur*, ósv. *mānadagher* > sv. *måndag*). A finnbe és a lappba e nevek a skandináv nyelvekből kerültek át (vö. fi. *maanantai*, nyj. *maantaki*, *maanantaki*; inkeri-finn *māntaki*). A lappba elvileg kerülhetett közvetlenül a svédből vagy a norvégból, de valószínűbb, hogy a finnen keresztül történt a kölcsönzés (Bjorvand–Lindeman 581; Falk–Torp 694; Kluge 486; Nirvi 303a; Qvigstad 231; SKES 325; SSA 2: 135).

- b)** *vuossarga* (E. Itkonen 5670, Lukkari), *vuõssargg* (Mosnikoff), *vuõs'sargg* (Mosnikoff–Sammallahti), *vuossár'ga* (O. Korhonen 90), *vuos(s)-ar'gâ* (Nielsen 60, 823), *vũss-`rk*, *vuojss-ark* (Genetz 1781), Nes T *v-os-(rkk^a)* (Lagercrantz 227/2), P *vũss-ašg*, N *vũoss-ašg*, K *vũss-ašgk* (T. I. Itkonen 16a, 797a) < *vuossa*, *vuostâs*, *vũ6ss* stb. 'első' (~ fi. *vasta*, SSA 3: 416), *ar'gâ* stb. 'hétköznap' (~ fi. *arki*, SSA 1: 81). – A névadás mögött az egyik legősibb névtípus, az ún. sorszámelv rejlik. Az európai kultúrkör legrégebbi napnevei a közel-keleti areából származnak, a héber ünnepnap, a *šabbath* utáni első nap a vasárnap volt, így a hétfő eredetileg a 'második nap' nevet viselte, vö. héber *yom šini*, arab *yaum al-itnain* (> máltai *it-Tnejn*), ógör. *δευτέρα σαββάτου* (> újgör. *Δευτέρα*), korai latin *secunda sabbatī* > *secunda fēria* (> port. *segunda-feira*), óizl. *annardagr*. A kereszténység terjedésével a napnévrendszer is átalakult: a legfontosabb nap a vasárnap vált, így a hét első napja a hétfő lett. Ez az újabb szemléletet tükrözi például a lett *pirmdiena*, litván *pirmadienis*, észt *esmaspäev*, inkeri-finn *enzemässärGi*, *enspäivä*. A hasonló típusú lapp megnevezés egyaránt lehet a kultúrkörök vándorlásának eredménye, illetőleg önálló névadás is (Buck 1006–1009; Kluge 486; Nirvi 18b, 29b, 35a, 36b).
- c)** Т *пѣц...Зejн* ~ „*ve* (T. I. Itkonen 369a). Az orosz *понеделник* 'hétfő' átvétele. Az átadó nyelvben a helyzetviszonyító napnevek közé sorolható, jelentése tulajdonképpen 'vasárnap utáni nap', vö. blg. *понеделник*, sz-h. *ponèdjeljak*, szln. *ponedeljek*, cseh *ponděli*, szlk. *pondelok*, le. *poniedzialek*. – A szláv nyelvek javarésze – héber-görög mintára (vö. héb. *šabbath* 'pihen' > *šabbath* 'szombat, tkp. pihenőnap' > gör. *σαββάτου ἡμέρα*) – a 'nem csinál' (*né d'ělo*) szerkezettel nevezi meg a pihenőnapot, amely a keresztény kultúrában a szombatról a vasárnapra tolódott át: ószl. *neděľa*, blg. *неделя*, sz-h. *nedjelja*, szln. *nedelja*, cseh *neděle*, szlk. *nedel'a*, le. *niedziela*, óor. *недѣля*. E szó több nyelvben (ószláv, bolgár, ukrán, óorosz) kettős jelentésű, a 'vasárnap' mellett 'hét; Woche' jelentése is van. Ez szintén görög mintát követ, mivel a *σαββάτου* 'szombat' volt a hét szimbóluma, legfontosabb napja, így kaphatta meg e szó a nagyobb egység jelentését is. A mai oroszban a vasárnap nevére a *воскресенье* 'feltámadás' szót használják, de a hét (*неделя*) és a hétfő neve őrzi a régi megnevezést (Vasmer 1953: 231; 1971: 404).
- d)** *niettele-ālk* 'hétkezdet' (T. I. Itkonen 282a; Genetz 1166). Az orosz eredetű (*неделя* > *niettele*) előtagról lásd az előző pontban írottakat, az *ālk* utótag jelentése 'kezdet' (~ fi. *alku*, SSA 1: 69).

Kedd

- a) *diisdahka* (Schlachter 31a), *tijstahka* (Grundström 1111), *désdák* (Nielsen 531), *disdat* (O. Korhonen, 27; Sammallahti 114), Snå J *tǫjstà*, Tys *tijst=k*, Suj I *tijsta^{HK}*, Tån L *t'ǫjǫtã* (Lagercrantz 7624). A germán nyelvek egyik jellegzetes napnévadási módja az ún. mitologikus megnevezés. A napokért felelős görög-római bolygókat a germánok a megfelelő istenség nevével helyettesítették, így a keddért *Týr/Tiw/Ziu* hadisten felelt (ógör. *ἑμέρα Ἀρεως*, lat. *diēs Martis* > fr. *mardi*, sp. *martes*, ol. *martedì*, rom. *marti*; ír *máirt*, velszi *dydd mawrth*, breton *dimeurzh*), vö. óang. *tīwesdæg* > ang. *Tuesday*; ófríz *tīesdei* > fríz *tiisdei*; ófn. *zīestag* > ném. *Ziestag* > *Dienstag*, holl. *dinsdag*; ódán *tīsdagh* > dán *tirsdag*, ónorv. *týsdagr* > norv. *tirsdag*, feröi *týsdagur*, ósv. *tīsdagher* > sv. *tisdag*. A skandináv nyelvekből került át a finnbe és a lapp nyelvjáráásokba (vö. fi. *tiistai*, nyj. *tiistak*, *tiistaki*, *tiistaa*; inkeri-finn *tīstaki*) (Bjorvand–Lindeman 940; Buck 1006–1009; Kluge 132; Nirvi 588a; Qvigstad 131; SKES 1293; SSA 3: 292).
- b) *mââibargg* (Mosnikoff), *mââi'bargg* (Mosnikoff–Sammallahti), *majeb-arga* (E. Itkonen 2321: 3), *mājeb ark* (Genetz 1968), *māñēb-ar'gâ* (Nielsen 634), *māññebarga* (Lukkari), *maññebárga* (Sammallahti 279), *maññeb-ár'ga* (O. Korhonen 62), N *m®Q_B-ašš₋*, P *mUQ_B-ašš_G* (T. I. Itkonen 16a, 240a) < *mââib*, *majeb*, *mājeb*, *māñēb*, *m®Q_B* 'második, következő, utóbbi' (~ fi. *myö-*: *myötä*, *myöntää*, *myös*; m. *meg*, *még*, *mög-*, SSA 2: 190), *argg*, *arga*, *ark* stb. 'hétköznapi'. A sorszámnev-elv alapján történő régi megnevezés (vö. a hétfő b. pontjában írottakkal) szerint a kedd eredetileg a 'harmadik nap' nevet viselte, vö. héber *yom šlini* 'kedd', arab *yaum al-talata* (> máltai *it-Tlieta*), ógör. *τρίτη σαββάτου* (> újgör. *Τρίτη*), korai latin *tertia sabbatī* (> port. *têrca-feira*), majd később vált a sorban másodikká, vö. or. *вторник*, blg. *вторник*, sz-h. *útorak*, szln. *tôrek*, cseh *útery*, szlk. *utorok*, le. *wtorek*; m. *kedd*, lett *otrdiena*, litván *antradienis*, észt *teisipäev*, inkeri-finn *tossárgi*, *toissárgi*, *toispäivä* (Buck 1006–1009; Nirvi 18b, 590a).
- c) K *nu|^bp-ašš_k* (T. I. Itkonen 287b), *nu_imp-`rk* (Genetz 1164) < *nu|^bp*, *nu_imp* 'második'. A kolai és kolttai lapp nyelvjáráásokba e névadási szemlélet valószínűleg az oroszból kerülhetett át, vö. az előző pontban írottakkal (Vasmer 1953: 236).
- d) *vêofiêrnehke* (Genetz 1934), T *v^{1/2}çvte-neōkã* (T. I. Itkonen 751b). Az orosz *вторник* 'kedd' átvétele. Az átadó nyelvben a sorszámnévi eredetű

napnevek közé tartozik, jelentése tulajdonképpen 'második nap', vö. a b. pontban írottakkal.

Szerda

- a) *gås'ká-vâk'ko* (Nielsen 59, 64, 726), *gaske-vahka* (Bergsland–Maggä 93), *gasska-vahkoo* (Schlachter 46a), *gas'kavak'ko* (O. Korhonen 35), *gaska-vahkku* (Sammallahti 150), *kaska-vahkkō* (Grundström 187), *kâskavâhkkku* (Lukkari), *koska-okko* (E. Itkonen 1695, 2959), P *k-Ÿ-peë*,^e, N *k-Î-peë*,^e, K *k-Î-p'eë*,^e, T *k6Î-pŸeīve* (T. I. Itkonen 110a), Snå J *kOškk-w%hkâ*, Tån L *k-sk--w-Hkâ*, Suj I *kaîka-waHku%*, Nes T *kOÿkk/-w#H[* (Lagercrantz 1981/20). A szóösszetétel (*gås'ká*, *kaske*, *koska* stb. 'között, köztes, középső', *vâk'ko*, *okko* stb. 'hét, Woche') a helyzetviszonyító napnevek közé tartozik. A térség finnugor napnevei (fi. *keskiviikko*, észt *kesikupäev*) valószínűleg a hasonló szemléletű skandináv megnevezések tükörfordításai, vö. ónorv. *miðvikudagr*, izl. *miðvikudagur*, ferői *miðvikudagur*, újnorr. *mekedag*, ill. ófn. *mittiwecha* > ném. *Mittwoch*, mindezek a lat. *media hebdomas* szerkezetre vezethetők vissza. – A finnségi nyelvekbe nem került át a germán nyelvek mitologikus eredetű megnevezése, vö. óang. *wōdnesdæg* > ang. *Wednesday*; ófríz *wōnsdei* > fríz *woansdei*; kan. *wōdensdach* > holl. *woensdag*; ódán *ōthænsdagh* > dán *onsdag*, ónorv. *óðinsdagr* > norv. *onsdag*, ferői *ónsdagur*, ósv. *ōþinsdagher* > sv. *onsdag*; ezek a napnevek *Odin/Wotan* germán istenség (ónorr. *Óðin*, óang. *Wōden*, ófn. *Wuotan*) nevét őrzik, aki a latin *Mercur*, ill. görög *Hermész* megfelelője (vö. ógör. *ἡμέρα Ἑρμου*, lat. *diēs Mercuri* > fr. *mercredi*, sp. *miercoles*, ol. *mercoledì*, rom. *miercuri*; velszi *dydd mercher*, breton *dimercher*) (Bjorvand–Lindeman 681, 687; Buck 1006–1009; Kluge 483; SKES 186; SSA 1: 349).
- b) *seärad* (Mosnikoff), P *sëär=D*, N *sëärU^dt* (T. I. Itkonen 482a), Neid Sk O *sèÂrâr* (Lagercrantz 6215), *sierêt*, *seared* (Genetz 1009). Az orosz *сπεδα* 'szerda' átvétele. Az átadó nyelvben a helyzetviszonyító napnevek közé tartozik, jelentése tulajdonképpen 'a hét középső napja': *сπεδα* < ószl. *serda 'közép' (> mai or. *середина*), vö. még blg. *сряда*, sz-h. *srijeda*, szln. *sreda*, cseh *středa*, szlk. *streda*, le. *šroda*. A szláv napnév valószínűleg az ófn. *mittawëcha* (> ném. *Mittwoch*) hatására alakult ki (Vasmer 1953: 614; 1971: 607). – Az inkeri-finnben az orosz eredetű *sereDa* mellett él a *kolmaspäivä* 'harmadik nap' megnevezés is (Nirvi 189a, 519b).

Csütörtök

- a) *duarastahka* (Schlachter 32b), *tuorastahka* (Grundström 1266), *duorásták* (Nielsen 595), *duorastat* (O. Korhonen 29; Sammallahti 126), *tuorastah* (Lukkari), *turastuh* (E. Itkonen 5173), Snå J $\bar{t}^{\text{or}} \text{stà}$, Suj I $\bar{t}^{\text{òrasta}}^{\text{HK}}$, Nes R, T $\bar{t}^{\text{òr}}/\text{stà}^{\text{HK}}$, Tån L $\bar{t}=\bar{ä}\bar{Y}\bar{t}\bar{à}$ (Lagercrantz 8096). Több más naphoz hasonlóan a csütörtök is isten nevet visel a germán nyelvekben, vö. óang. *þunresdæg* > ang. *Thursday*; ófríz *thunresdei*; kan. *donersdach* > holl. *donderdag*; ófn. *donarestag* > kfn. *donerstac* > ném. *Donnerstag*; ódán *thórsdag* > dán *torsdag*, ónorv. *þórsdagr* > norv. *torsdag*, ósv. *þórsdagher* > sv. *torsdag*; ezek a napnevek *Thor/Donner* germán istenség (ónorv. *Þórr*, ódán *thór*, ósv. *Þór*, óang. *Þunor*) nevét őrzik, aki a latin *Jupiter*, ill. görög *Zeusz* megfelelője (vö. ógör. *ἡμέρα Διός*, lat. *diēs Iovis* > fr. *jeudi*, sp. *jueves*, ol. *giovedì*, rom. *joui*; velszi *dydd iau*, breton *diziou*). A mai lapp és finn (*torstai*, nyj. *torstaki*, *torstaa*, *tuostai*) nevek a skandináv nyelvekből származnak (Bjorvand–Lindeman 951; Buck 1006–1009; Kluge 138; Qvigstad 140; SKES 1357; SSA 3: 331).
- b) *neljđpei'vv* (Mosnikoff–Sammallahti), *nielj-piejv*, *nelj-piejv* (Genetz 1126), P $ne\emptyset^{\text{u}}_D\text{-peë}$, N $n,l'l'a^{\text{dt}}\text{-peë}$, K $n|{}^{\text{m}}l'l'a^{\text{dt}}\text{-p'eë}$ (T. I. Itkonen 277b). Sorszámnevi eredetű megnevezés, az előtag a különböző nyelvjáráásokban 'négy'-et jelent (~ fi. *neljä*, SSA 2: 212). A kolai és kolttai lappban orosz tükörfordítás lehet (< *четверг*), innen terjedhetett el a finnországi lappok lakóterületén is (vö. még inkeri-finn *neljÄspäivä*, Nirvi 338b).
- c) *četvierit* (Genetz 748), T $t'ĕ^{\text{d}3}\text{vè}-i\check{c}$ (T. I. Itkonen 657b). Az orosz *четверг* 'csütörtök' átvétele. Az átadó nyelvben a sorszámnevi eredetű napnevek közé tartozik, jelentése tulajdonképpen 'negyedik nap' (vö. blg. *четвъртък*, sz-h. *čtvrtek*, szln. *četrték*, cseh *čtvrtek*, szlk. *štvrtek*, le. *czwartek* (Vasmer 1953: 331).

Péntek

- a) *bær'jádák* (Nielsen 296), *bær'jadat* (O. Korhonen 17), *bearjadat* (Sammallahti 38), *bierjèdahka* (Schlachter 13b), *peärjadah* (Lukkari), Snå J $p=\bar{ä}r^{\bar{ä}}jAD\bar{D}$, Uts $p^{\text{m}}\bar{ä}r^{\bar{e}}j\bar{a}\bar{d}\bar{a}k$, Nes T $p^{\text{m}}\bar{Ä}rQj^{\bar{a}}D\bar{a}^{\text{HK}}$ (Lagercrantz 4859), Tån L $fr=\bar{ä}tt\bar{ä}$, Snå M $fr=\bar{ä}tt\bar{ä}$ (Lagercrantz 1092). A legtöbb germán napnév egy-egy istenség nevét viseli, ily módon nevezik meg a pénteket is, amely *Freyja* (*Fría*, *Frigg*) istennő nevét viseli (~ ógör. *ἡμέρα Ἀφροδίτης*, lat. *diēs Veneris* > fr. *vendredi*, ol. *venerdì*, sp. *viernes*, rom. *vineri*; velszi *dydd gwener*, breton *digwener*), vö. óang. *frígedæg* > ang. *Friday*; ófríz

frígendei; kan. *vrídach* > holl. *vrijdag*; ófn. *frítag* > ném. *Freitag*; ónorv. *fríjadagr* > norv. *fredag*, dán *fredag*, ósv. *freadagher* > sv. *fredag*. Skandináv eredetre mennek vissza a finn (*perjantai*, nyj. *perjantaki*, ill. inkerifinn *perentaki*) és a lapp megnevezések; a SKES és az SSA szerint a lappba e nevek (legalábbis a *bV-/pV-* kezdetűek) a finnen keresztül jutottak el (Buck 1006–1009; Falk–Torp 272; Kluge 217; Nirvi 398b; Qvigstad 123; SKES 523; SSA 3: 339).

- b) P $v^{\text{TM}}\check{Y}t\text{-pe}\check{e}, \acute{e}$, Nā *vaŸte-Pej, e* (T. I. Itkonen 723b), Neid Sk *vaŸte-Pejv^e* (Lagercrantz 8363c), $v^{\text{TM}}\text{stupejvi}$ (E. Itkonen 5378) < $v^{\text{TM}}\check{Y}t$, $v^{\text{TM}}\text{stu}$, *vaŸte* ’böjt’. Skandináv eredetű név, vö. ónorv. *fastudagr*, izl. *föstudagur* ’péntek’; sv. *fastedag* ’böjti nap’. (A germán előtagra vö. gót (*ga*)*fastan*, ófn. *fastēn* > ném. *Fasten*, óang. *faestan* > ang. *fast*, ónorv. *fasta*, sv. *fasta* (Falk–Torp 207; Kluge 186; Qvigstad 146). – A böjt más térségekben is szerepet játszik a hét egyes napjainak megnevezésében, vö. bask. *kuru-kün*, cser. *kukše-geče*, vj. *kAs-náanal*, *kös-náanal* ’böjti (tkp. száraz) nap = szombat’ (Beke 1011; Golden 1995: 374, Munkácsi 1926: 45; Wichmann 103a, 174a).
- c) N $p1\acute{E}'tné'^{3}s$ (T. I. Itkonen 349b), *piátnâc* (Mosnikoff–Sammallahti), *piátnôc* (Mosnikoff), *piatnehc*, *pietnehce*, *pietnehc* (Genetz 1510). Az orosz *пятница* ’péntek’ átvétele. Az átadó nyelvben a sorszámnevi eredetű napnevek közé tartozik, jelentése tulajdonképpen ’ötödik nap’ (vö. blg. *не-тък*, sz-h. *petak*, szln. *petek*, cseh *pátek*, szlk. *piatok*, le. *piątek* (Vasmer 1953: 478).

Szombat

- a) *lavvardak* (Lukkari), *lavvârdâk* (Nielsen 509), *lavvodahka* (Schlachter 85b), *lâvvôtahka* (Grundström 407), *lâvvordat* (Sammallahti 256), *lâvvurdât* (O. Korhonen 53), Tān L, R *lâwâD^{(H)k-}*, Snâ J *lâwâD^{(H)kD}*, Suj I *lâvur-tâ^{Hk}*, Nes T *lâvârtâ^{Hk}* (Lagercrantz 3311), *l^{TM}yvurdah* (E. Itkonen 1990). A skandináv nyelvekben a szombat megnevezése az ún. jeles napok sorába tartozik, eredetileg ez a nap volt a „fürdés napja”, vö. ódán *løghardagh* > dán *lørdag*, ónorv. *laugadagr* > norv. *lørdag*, izl. *laugardagur*, ferői *leygardagur*, ósv. *løghardagher* > sv. *lørdag* ’fürdőnap [tkp. lúgos nap]’ (*lør*, *løg*, *laug* ’fürdő, fürdővíz’) ~ kan. *lōge* > holl. *loog*, fríz *leage*; óang. *lēag* > ang. *lye*; ófn. *louga* > ném. *Lauge* ’lúg’ (az elnevezés hátterében egy régi germán szokás áll: szombat volt a fürdés, és főként a hajmosás napja, a hamuból nyert lúgtól a haj a kívánt vörössárga színt nyerte el),

innen erednek a balti finn (finn *lauantai*, nyj. *lauvantaki*, észt *laupäev*, vót *laukopäivä*, ink.-finn *lavvantaki*, *laukopäivä*) és a lapp nevek (Bjorvand–Lindeman 569; Falk–Torp 682; Nirvi 252b; Qvigstad 214; SSA 2: 52; SKES 280). A többi germán nyelv a szombatnak vallási indíttatású (ném. *Samstag*), helyzetviszonyító (ném. *Sonnabend*), vagy pedig asztrológikus alapú (ang. *Saturday* < óang. *sætern(es)dæg*, holl. *zaterdag* < kan. *säter(s)dach*, ír *satharn* < óír *dia sathairnn*, velszi *dydd sadwrn*, breton *disadorn* < lat. *diēs Saturni*, gör. *ἡμέρα Κρόνου*) nevet adott (Buck 1006–1009; Kluge 623). (Érdekességként jegyzem meg, hogy a ’fürdés napja’ szemléletet tükrözi a tatár *munča kiče* ’szombat’ is.)

- b)** *sue'vet* (Mosnikoff), *sūbêit*, *sūi'vet*, *suoivvet* (Genetz 1046, 1065), Neid Sk O *s¼cver* (Lagercrantz 7196), P *sāve*³, N *sāve*³, T *sūbīd* (T. I. Itkonen 536a). Az orosz *суббота* ’szombat’ átvétele. M. Korhonen (1981: 52) véleménye szerint a lappba karjalai közvetítéssel került, több más jövevény szóhoz hasonlóan. E szó végső soron a héberből származik (*sabbath*), onnan indult el eurázsiai vándorútjára: görög–latin közvetítéssel bekerült a szláv nyelvekbe (vö. blg. *субота*, sz-h. *sùbota*, szln. *sobota*, cseh *sobota*, szlk. *sobota*, le. *sobota* < ószl. *subota*; a szlávból a magyarba), a germánba (ném. *Samstag* < ófn. *sambaĀtag*), a latin révén él az újlatin nyelvekben (sp. *sábado*, ol. *sabato* stb.), s eljutott a kaukázusi térség több különböző nyelvcsaládba tartozó nyelvein (grúz *šabat*’i, adigei *šāmbāt*’, kabard *š’ābāt*’, örmény *šabat*’, azeri *šānbā*, oszét *sabat*, karacsaj *šabat kün*, armeno-kipcsak *šapat kün*, karaim *šabbatkün*) keresztül a középkori törökségi nyelvekbe (kumán *šabbat kün*, csag. *šembe*), illetőleg a Volga-vidék mai törökségi nyelveibe (tat. *šimbā*, bask. *šāmbi*, csuvas *šamat*, *šumat*), s azokon át a cseremiszbé (*šumat-keče*). Ugyancsak ebbe a körbe tartoznak a közép-ázsiai törökségi nyelvek: üz. *šānbā*, kaz. *sembi*, kirg. *išemi*, türkm. *šenbe*; valamint oly távoli területek – orosz közvetítéssel keletkezett – napnevei, mint a jakut *subuota* és a sór *subat* (Golden 1995: 369–375; Kluge 623; Vasmer 1953: 37)

Vasárnap

- a)** *sudnābēi've* (Nielsen 512), *sodnapēivi* (Lukkari), *sādnabēi'vi* (O. Korhonen 82), *sātnā-peivē* (Grundström 1042), *sotnabeivi* (Sammalahti 420), Nes T *sonn*^l-*pē*^{TM}*jvv*^A (Lagercrantz 6758). A *hétfő* kapcsán már említett asztrológikus névadás szerint a vasárnap a „Nap napja” volt. Ezt a szemléletet tükrözi az ógörög (*ἡμέρα Ἡλίου*), a latin (*diēs Sōlis*) és a kelta (velszi *dydd sul*, breton *disul*) nyelvek mellett a germán is: óang. *sun-*

nandæg > ang. *Sunday*; ófríz *sunndei* > fríz *snein*; kan. *sondach* > holl. *zondag*; ófn. *sunntag* > ném. *Sonntag*; ódán *sundagh* > dán *søndag*, ónorv. *sunnudagr* > norv. *søndag*, izl. *sunnudagur*, ferői *sunnudagur*, ósv. *sunnodagher* > sv. *söndag*. A lapp napnévnek – a többi nap megnevezésétől eltérő módon – csak az előtagja vezethető vissza skandináv eredetre, az utótag a lapp *bæi've*, *beaivi* stb. 'nap' szó. A svédből e név átkerült a finnbe is: *sunntai*, nyj. *sunntaki*, *suntak*, *suntai*; inkeri-finn *suntaki* (Bjorward–Lindeman: 905; Kluge 717; Nirvi 550b; Qvigstad 310; SKES 1108; SSA 3: 213).

- b)** *bissee*, *bissè-bâivee* (Schlachter 4a, 16a), *bassi* (O. Korhonen 11), *pase* (E. Itkonen 3092), *pâ'sspei'v* (Mosnikoff), Arj *p6llîé*, Tys *p6ssi* ~, Park A *p(ssi* ~, Suj I *passi*™, Tån L *Pi££i* ~-*PieQji* ~, Snå J *Piÿÿi* ~-*Pļēj*™, Nes T *P~ÿÿi*-*Pē*™*jv*^A (Lagercrantz 152, 4696/1, 4), P *p~££-peë*, ^e, N *p~££-peë*, ^e (T. I. Itkonen 344a) *pa;sse-piejve*, *pa;ss-piejv*, *pS;ss-pejv* (Genetz 1548) < *bissè*, *bâsse*, *pase*, *p6llîé* stb. 'szent' (~ fi. *pyhä*, inkeri-finn *pühä*, karj. *pyhä*, vepsze *pühä*, vót *pühä*, észt *püha*, lív *pivā* < ? germ. *wiχα, SSA 2: 448). – A vasárnap neve az eurázsiai kultúrkör számos nyelvében vallási indíttatású: az 'Úr napja' és 'szent nap'. Az előbbihez sorolható a gör. *κυριακή 'εμέρα*, lat. *diēs Dominica* (> fr. *dimanche*, ol. *domenica*, sp. *domingo*, port. *domingo*, rom. *duminică*), ír *domhnach*, óészaki *drōttinsdagr* stb. A 'szent nap' névadási modell Skandináviától a Baltikum finnugor és indoeurópai nyelvein át (lett *sv#tdiena*, inkeri-finn *pyhä*, karj. *pyhäpävvy*, vepsze *pyhäpäÇv*, észt *pühapäev*, lív *pivāpäva*) az Urálig (zürj. *veža-lun*, jur. *ëÄ, Bid'S jš'le*) megfigyelhető (Buck 1006–1009; Fokos 559b, 1182b; Kluge 717; Lehtisalo 181a; Nirvi 447a; Wichmann–Uotila 142b, 326b).
- c)** *ailēhka* (Schlachter 4a, 16a), Tån L *ajl* ~*G* ~, Snå J *ajl* ~*G* ~, *äj* ~*ks-pÿēj*™ (Lagercrantz 152), *ai'lēk(is)-pèivē* (Grundström 407) 'szent (nap)'. Az előtag germán eredetű, vö. óang. *hālig* > ang. *holy*; ófríz *hēlich* > fríz *hillich*; kan. *hillich* > holl. *heilig*; ófn. *heilag* > ném. *heilig*; ódán *hēlagh* > dán *hellig*, ónorv. *heilagr* > norv. *hellig*, izl. *heilagur*, ferői *heilagur*, ósv. *hēlagher* > sv. *helig*), a lappba a skandináv nyelvekből kerülhetett. A 'szent nap'-ról írottakat lásd az előző pontban (Bjorvand–Lindeman 362; Falk–Torp 396; Qvigstad 85).
- d)** T *v6££eñne* (T. I. Itkonen 723b). Az orosz *воскресенье* 'vasárnap' átvétele. Az átadó nyelvben a vallási eredetű napnevek közé sorolható, jelentése

'feltámadás', amely eredetileg 'a feltámadás napja, húsvétvasárnap' jelentésű lehetett (Vasmer 1953: 231).

*

A napnevek kialakulásának kezdeti fázisában – több nyelv, több kultúrkör napneveinek vizsgálata alapján – elsőként a hét ünnepnapját nevezik meg, a különféle vallásokhoz igazodva ez a jeles nap a zsidóknál a szombat,¹ a keresztényeknél a vasárnap,² míg a muzulmánoknál a péntek.³

A finnségi nyelvekben a hét ünnepnapja a vasárnap volt, ezt a 'szent nap' névvel illették (lp. *pâ'sspei'vv*, *p6llê*, *P~ÿÿ!-Pë™jv^A* stb.). Ezt tekintve kiindulópontnak, a hétfő az 'első-nap' (*vuossarga*, *vuõssargg* stb.), a kedd pedig a 'második nap, következő nap' (*nu|^bp-aš^gk*, ill. *mââibargg*, *mâñhebarga* stb.) nevet kapta a lapp nyelvjárásokban. E szemlélet szerint a következő nap a 'hét közepe, középső nap' (*gâs'kâ-vâk'ko*, *kâskavâhkkku*, *k-Î-peë*,^e stb.), a csütörtök pedig a 'negyedik nap' (*neljdpei'vv* stb.). Ennyit tekinthetünk tehát

¹ A héber napnévrendszer jól tükrözi a kiemelt nap jelentőségét: eredetileg csak a szombatnak adtak nevet (*sabbath* 'pihenni' → 'pihenőnap'), míg a többi nap csak sorszámot viselt (*yom rišon* 'első nap = vasárnap', *yom šini* 'második nap = hétfő' stb.).

² A héber ünnepnaphoz, a szombathoz való igazodás alapján a sorszámneveket használó nyelvekben a vasárnap volt az első nap, s a hétfő a második (vö. gör. *μία σαββάτων*, óegyh. szláv *prъvъ*, *edinъ*, *jednъ dnъ* 'első nap = vasárnap', korai lat. *secunda feria* > port. *segunda-feira* 'második nap = hétfő'), a keresztény terjedésével azonban a IV. század táján e rendszer megbomlott, s a vasárnap vált ünnepnappá, így a hétfővel kezdtek a számozást: friauli *prindi* (< lat. *prima diēs*), dalmáciai horvát *pârvi dan*, *prvi dan*; or. *вторник*, len. *wtorek*, cseh *úterý*, sz-h. *utorak*, m. *kedd*, lett *otrdiena*, litván *antradienis*, észt *teisipäev* 'második nap = kedd' stb. (Melich 1904: 250–258).

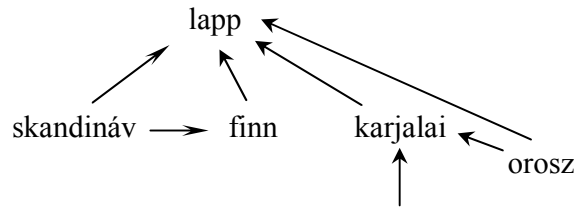
³ A kultúraváltásnak a napnévrendszerre gyakorolt hatását jól érzékelteti a Volga-vidéki nyelvek példája. A térség uralkodó vallása sokáig az iszlám volt, amelyet a volgai bolgárok a X. században (hivatalosan 922-ben) vettek fel. Az iszlám kultúrában a hét ünnepnapja péntekre esett, ez a nap volt a kiindulópontja több napnév megalkotásának: csuv. *kěšën-erni-kun*, tat. *kiči atna kôn*, bask. *ksi-atna*, vj. *pokt'Ěi-arña*, cser. *izarña*, md. *kšadna* 'kis-péntek = csütörtök'; csuv. *eřne-kas*, miser *atna-kič* 'péntek előtti este = csütörtök'; tat. *atn-artç*, vj. *arña-ber* 'péntek utáni nap = szombat'. A kereszténység felvételével az ünnepnapok rendje is megváltozott, a vasárnap lépett elő ünnepné, s egyúttal a napnévrendszer kiindulópontjává vált: vj. *d'žāĚ-arña-ber-nĚnal* 'az ünnepnap (vasárnap) utáni nap = hétfő'. A kultúrkörök hatását tükrözik a népvét tartalmazó napnevek is. A 'udmurt-péntek' és 'tatár-péntek' = péntek (vj. *udmurt arña*; tat. *tatar-atnase*, vj. *biger-arña-nĚnal*) megnevezéssel a térség szinte minden nyelvében szemben áll az 'orosz-péntek' = vasárnap (csuv. *virçz-arñi-gun*, tat. *urçs-atnesä-kün*, bask. *urus-atna-kün*, karat. *usratna-kän*, mescs. *ursatna*, miser *uris-atna*; vj. *d'žāĚ-arña*, cser. *ruš-arña*). (A kérdésről bővebben: Maticsák 2003.)

belső neveknek a lappban. Maga a névrendszer, a névadási szemlélet a skandináv–balti–észak-orosz area hatását mutatja, de a rendszer elemei lapp, ill. balti finn eredetűek, vö. fi. *pyhä, vasta, myö-, keski-, neljä, arki, päivä*.

Ezek mellett nyugatról-délnyugatról skandináv (és finn), keletről pedig orosz hatás érte a lappot. A skandináv eredetűek nevek – *mannödäk, mánnodat; désdäk, disdat; (gäs'kâ-vâk'ko, gaskavahkku);⁴ duorâstäk, duorastat; bær'jädäk, bearjadat; lavvârdäk, lãvvordat; sudnâbæi've, sotnabeaivi* stb. (vö. ónorv. *mánadagr, týsdagr, miðvikudagr, þórsdagr, frájadagr, laugar-dagr, sunndagr*) – valószínűleg finn közvetítéssel juttak el a lappba (vö. fi. *maanantai, tiistai, (keskiviikko), torstai, perjantai, lauantai, sunnuntai*), s javarészt a germán nyelvekre jellemző asztrológikus-mitológikus névadási típust képviselik. Szintén skandináv eredetű a péntek 'böjt-nap' (*vaŸte-Pej, e, v^mstupejvi*) neve is.

A keleti és részben az északi lapp nyelvjárásokban a napnevek között sok az orosz eredetű: *пѸç...3ejn~,,\e, v^{1/2}çvte-neökä, sãär=D, t'Éè^{d3}vè-iç, p1É'tné¹³s, sãäve¹³,v6ççénhe; vëoftêrnehke, sierêt, četvierit, piatnehc, sũbê;t* stb. Orosz tükörfordításnak tűnik a T. I. Itkonentől és Genetztlől adatolt *niettele-ãlk* 'hétkezdet', s meglehet, hogy a lapp sorszámnevi napnevek is orosz mintára jöttek létre.

A többféle kulturális és nyelvi hatás eredményeképp a mai lapp nyelvjárások napnevei rendkívül tarka képet mutatnak,⁵ a névrendszerek akár egy dialektuson belül is keveredhetnek. A kölcsönzés útjait az alábbi ábrán próbálom meg szemléltetni:

⁴ Korábban már szoltam róla, hogy a finnben és a lappban a 'szerda' jelentésű név valószínűleg skandináv tükörfordítás.

⁵ Ez persze nem egyedi jelenség, vö. például a magyar napneveket (ahol a *hétfő* és *kedd* szláv tükörfordítás, a *szerda, csütörtök, péntek, szombat* szláv jövevényszó, a *vasárnap* pedig belső keletkezésű név) vagy az izlandit, ahol a vasárnap (*sunnudagur*) és a hétfő (*mánudagur*) bolygók nevét viseli, a *kedd (priðjudagur)* és a csütörtök (*fimtudagur*) sorszámneve (harmadik és ötödik), a *szerda (miðvikudagur)* a hét közepét jelzi, a *péntek* a böjt napja (*föstudagur*), a *szombat* pedig a mosásé (*laugar-dagur*).

észt (és balti)

Irodalom

- Beke 1997–99: Beke Ödön, Mari nyelvjárási szótár. Unter Mitarbeit von Zs. Velenyák und J. Erdödi. Neu redigiert von G. Bereczki. Bearbeitet von M. Kuznecova. Herausgegeben von J. Pusztay. Szombathely.
- Bergsland–Magga 1993: Knut Bergsland–Lajla Mattsson Magga, Åarjelsaemien–daaroen baakoegærja. Sydsamisk–norsk ordbok. Oslo.
- Bjorvand–Lindeman 2000: Harald Bjorvald–Fredrik Otto Lindeman, Våre arveord. Etymologisk ordbok. Oslo.
- Buck 1954: Carl Buck, A dictionary of selected synonyms in the principal indo-european languages. Chicago.
- Falk–Torp 1910: H. S. Falk–Alf Torp, Norwegisch–dänisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg.
- Fokos 1959: Fokos-Fuchs, Dávid, Syrjänisches Wörterbuch I–II. Budapest.
- Genetz 1891: Arvid Genetz, Kuollan Lapin murteiden sanakirja ynnä kielenäyhteitä. Helsingfors.
- Golden 1995: Peter B. Golden, Days of the Week in Turkic: Notes on the Cumano-Qipčaq Pattern. In: Acta Orientalia Hungaricae 48: 363–375.
- Grundström, Harald 1946–1954: Lulelappisches Wörterbuch. Auf Grund von K. B. Wiklunds, Björn Collinders und eigenen Aufzeichnungen ausgearbeitet von Harald Grundström. Uppsala.
- Itkonen 1958: T. I. Itkonen Koltan- ja kuolanlapin sanakirja I–II. Helsinki.
- Itkonen 1986: Erkki Itkonen, Inarilappisches Wörterbuch I–III. Helsinki.
- Kluge 1967: Friedrich Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 20. Auflage, bearbeitet von Walther Mitzka. Berlin.
- Korhonen 1981: Mikko Korhonen, Johdatus lapin kielen historiaan. Helsinki.
- Korhonen 1973: Olavi Korhonen, Sádnigir'ji sámigielas–ruotagillii, ruotagielas–sámigillii. Samisk–svensk, svensk–samisk ordbok. Uppsala.
- Lagercrantz 1939: Eliel Lagercrantz, Lappischer Wortschatz I–II. Helsinki.
- Lehtisalo 1956: T. Lehtisalo, Juraksamojedisches Wörterbuch. Helsinki.
- Lukkari 1974: Pekka Lukkari, Saamelais–suomalainen sanakirja. Helsinki.
- Maticsák 2003: Maticsák Sándor, A napok megnevezése a votjákban. In: Permistica et Uralica – Ünnepi könyv Csúcs Sándor tiszteletére. Fennougrica Pázmániensia 1: 166–175. Piliscsaba.
- Melich 1904: Melich János, Szláv jövevényszavaink X. In: NyK 34: 241–354.

- Mosnikoff–Sammallahti 1988: Jouni Mosnikoff–Pekka Sammallahti, U'cc sääm–lää'dd sää'nnkearjaž. Pieni koltansaame–suomi sanakirja. Ohcejohka.
- Munkácsi 1926: Munkácsi, Bernát, Die heidnische Namen der Wochentage bei den alten Völkern des Volga-Uralgebietes. Kőrösi Csoma-Archívum 1926/1–2: 42–64.
- Nielsen 1932–1962: Konrad Nielsen, Lappisk ordbok. Oslo.
- Nirvi 1971: T. E. Nirvi, Inkeröismurteiden sanakirja. Helsinki.
- Qvigstad 1983: J. K. Qvigstad, Nordische Lehnwörter im Lappischen. Christiania.
- Sammallahti 1998: Pekka Sammallahti, The Saami Languages. An Introduction. Kárášjohka.
- Sammallahti 1989: Pekka, Sammallahti, Sámi–suoma sátnegirji. Saamelais–suomalainen sanakirja. Ohcejohka.
- Schlachter 1958: Wolfgang Schlachter, Wörterbuch des Waldlappendialektes von Malå und Texte zur Ethnographie. Helsinki.
- SKES = Y. H. Toivonen–E. Itkonen–A. Joki–R. Peltola (toim.), Suomen kielten etymologinen sanakirja I–VI. Helsinki 1955–1978.
- SSA = Ulla-Maija Kulonen (toim.), Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. Helsinki 1992–2000.
- Vasmer 1953: Max Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg.
- Vasmer 1971: Макс Фасмер, Этимологический словарь русского языка. Москва.
- Wichmann 1987: Yrjö Wichmann, Wotjakischer Wortschatz. Bearbeitet und herausgegeben von T. E. Uotila und Mikko Korhonen. Helsinki.
- Wichmann–Uotila 1942: Yrjö Wichmann, Syrjänischer Wortschatz. Bearbeitet und herausgegeben von T. E. Uotila. Helsinki.

Die Tagesnamen im Lappischen

Das System der Tagesnamen in den unterschiedlichen lappischen Dialekten ist sehr vielseitig und reich, sogar im Rahmen eines Dialekts ist der Einfluss von mehreren verschiedenen Systemen zu betrachten. Es sind innerhalb der lappischen Tagesnamen drei grossen Gruppen zu unterscheiden: die skandinavischen Lehnwörter, die durch Spiegelübersetzung infolge des nördlichen kulturellen Einflusses entstandenen Elemente und die Wörter russischer Herkunft.

Die skandinavischen Lehnwörter sind wahrscheinlich nicht unmittelbar aus dem Schwedischen oder Norwegischen ins Lappische übernommen, sondern aus dem Finnischen entlehnt. Die meisten zu dieser Gruppe gehörenden Wörter, wie z.B. *mannödäk*, *désdäk*, *duorástäk*, *bær'jädäk*, *lavvârdäk*, vgl. fi. *maanantai*, *tiistai*, *torstai*, *perjantai*, *lauantai*, charakterisieren sich durch das für die germanischen Sprachen typische astrologisch-mythologische Nennungssystem.

In den ostseefinnischen Sprachen war der Sonntag der Feiertag der Woche. Deshalb ist der Sonntag als 'der heilige Tag' (*pá'sspei'vv*) bezeichnet. Davon ausgehend ist der Montag in den lappischen Dialekten 'der erste Tag' (*vuossarga*), der Dienstag dagegen 'der zweite Tag' (*mânnebarga*). Dieser Anschauung nach ist der nächste Tag der Woche 'die Mitte der Woche' (*gâs'kâ-vâk'ko*), und der Donnerstag 'der vierte Tag' (*neljdpei'vv*). Diese Tagesnamen sind durch Spiegelübersetzung infolge des skandinavischen, ostseefinnischen und nordrussischen kulturellen Einflusses entstanden.

In den östlichen und teilweise in den nördlichen Dialekten gibt es viele Tagesnamen, die von russischer Herkunft sind, z. B. *pŸç...3ejn* „le, $\frac{1}{2}\zeta vte$ -*neökä*, *sëär=D*, *t'Éè^{d3}vè-iÇ*, *p1Ē'tné^{3s}*, *sääve¹³*, *v6çtēññe* usw.

SÁNDOR MATICSÁK